

قرائتی از رساله

تنبيه الامة و

◀ علامه میرزا حسین غروی نائینی

○ الهام ملکزاده

○ ضد الاستبداد الفقه السياسي الشيعي في عصرالغيبه؛ قرائتی از رساله «تنبيه الامة و تنزيه الملة» علامه میرزا محمد حسین غروی نائینی
○ تالیف: توفیق سیف
○ ناشر: المركز الثقافي العربي، بیروت، چاپ اول

شده است ارجاع می‌دهم.^۱ آنچه موجب شد به عنوان پیش‌زمینه به علامه نائینی اشاره شود، چاپ کتاب جدیدی است که به زبان عربی منتشر شده و درحقیقت قرائتی است جدید از رساله تنبيه الامة این روحانی جلیل‌القدر. بدین مناسبت با گذری بر تاریخچه چاپ و موضوعات مندرج در این کتاب، سعی می‌شود نوشته تازه چاپ عربی مذکور به مشتاقان تاریخ اندیشه‌های سیاسی و نظام‌های حکومتی معاصر ایران معرفی گردد.

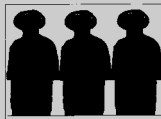
کتاب تنبيه الامة علامه نائینی اول بار به سال ۱۳۳۷ ق/ ۱۹۰۹ م، در نجف اشرف به زبان فارسی منتشر شد. در سال ۱۳۶۹ / ۱۹۵۱ م، یعنی یک سال و نیم پس از مرگ علامه نیز، تجدیدچاپ شد. در تنبيه الامة، مطالب متعددی در مورد موضوعات مختلف محیط علمی طلاب حوزه علمیه و افراد فرهنگی جامعه اسلامی به چشم می‌خورد. این همه، در حالی توسط علامه نائینی به رشته تحریر درآمد که فضای جامعه مذهبی (به خصوص شیعیان) به ایجاد بنای ساختار جدیدی برای حاکمیت متمایل شده بود.

میرزا محمد حسین غروی نائینی از مجتهدان شیعی ایرانی مقیم عراق، به عنوان نویسنده مهم‌ترین و منظم‌ترین کتاب مشروطه در دوره استبداد صغیر، به‌شمار می‌رود. این کتاب که تنبيه الامة و تنزيه الملة نام دارد، به تصریح نویسنده‌اش، به انگیزه مذهبی در مشروطیت نوشته شده به این معنی که ظهور الحاد و ستم‌کاری به حقوق خدا و پیامبری و پایمال شدن مذهب یک مسئولیت مذهبی برای او پدید آورده که در راستای همین انگیزه به عوامل ضد مشروطه حمله کرده است. نائینی که از پاران آخوند خراسانی بود، با دیگر مجتهدان برجسته مشروطه‌خواه از دیدگاه فکری، نقطه‌نظرات مشترکی داشت. اندیشه‌های وی در امر حکومت و دلایل درگیری علما با حکومت استبدادی در ایران را می‌توان به طور مشروح و مفصل در کتاب تشیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق به خامه مرحوم دکتر عبدالهادی حائری جست که خوانندگان محترم را به مطالعه کتاب مذکور و کتاب‌هایی که برای آگاهی بیشتر در قسمت یادداشت‌ها بدان اشاره

توفیق السیف

ضد الاستبداد

الفقه السياسي الشيعي في عصر الغيبة

قرائت از رساله تنبيه الامة و تنزيه الملة،
تصحیح: الهام ملکزاده / ترجمه: حسین غروی نائینی

© انتشارات کتابخانه

علامه نائینی در بحث‌های خود، تاریخ ایران را در طول دوره نهضت مشروطه و سال‌های آخر قرن ۱۹ و ربع اول قرن ۲۰ به عنوان محور اصلی کار خود قرار داد. بدین ترتیب این بررسی جامعه ایران، به نوعی اولین تجربه سیاسی دانشمندان و مسلمین محسوب می‌شود.

چرا که در این رساله به «ولئی فقیه» در راستای تبیین و تفسیر ایهام حکومت مذهبی در عصر غیبت پرداخته شده و تحت عنوان ظهور قائم در کتاب بدان اشاره رفته است. با این توضیحات، لازم به ذکر است که به سال ۱۴۰۴ ق / ۱۹۸۵ م، یکی از محققان لبنانی^۱ به نام توفیق سیف، این کتاب را برای اولین بار مطالعه کرد و متوجه نکات مندرج در آن شد. از آن جا که علاقه خاصی به مطالب عمیق (نتیجه‌الامه...) داشته ضمن خواندن چندبار کتاب، این نوشتار را با روی دادهای جاری ایران در ارتباط دید و بر این عقیده شد که اختلال توازن بین دو نیروی جامعه و دولت تهدیدی جدی است که به جهت‌گیری استبداد منتهی خواهد شد. با این وجود، و با شدت علاقه‌ای که سیف به این کتاب داشته به واسطه مشغله‌های متعدد، در آن مقطع

نسیبت به ترجمه و چاپ این اثر اقدامی نکرد. تا آن که در یکی از مجله‌های عربی به نام «الموسم» ترجمه‌ای عربی از این رساله توسط «صالح جعفری» با نام «استبداد و دموکراسی» منتشر شد که به زعم سیف این ترجمه با نظریات رساله نتیجه‌الامه نائینی فاصله زیادی داشت و برای خوانندگانی که از اندیشه و تعبیر معانی حوزه‌های علمیه به‌راهی نداشتند، از بین‌برنده ابهامات نمی‌توانست باشد. لذا بر آن شد تا رساله‌ای در حد توان خود نوشته و برخلاف تصورش که این کار بیش از چند روز طول نخواهد کشید، مدت‌ها وقت او را به خود معطوف داشت و البته پس از مدتی وقفه در کار، در نهایت به صورتی مشروح به اتمام رسید.

از آن جا که سیف صحت و سقم کار خود را در حد اطمینان نمی‌دانست از برادرش شیخ فوزی سیف که به زبان فارسی مسلط بود، خواست ترجمه متن کامل رساله را در اختیارش قرار دهد تا با مقایسه کار خود با ترجمه آن، مهر تأیید و تأکید بزنند. پس از همه این کارها، سیف بدین امر

ایران را در طول دوره نهضت مشروطه و سال‌های آخر قرن ۱۹ و ربع اول قرن ۲۰ به عنوان محور اصلی کار خود قرار داد. بدین ترتیب این بررسی جامعه ایران، به نوعی اولین تجربه سیاسی دانشمندان و مسلمین محسوب می‌شود.

چرا که در این رساله به «ولئی فقیه» در راستای تبیین و تفسیر ایهام حکومت مذهبی در عصر غیبت پرداخته شده و تحت عنوان ظهور قائم در کتاب بدان اشاره رفته است. با این توضیحات، لازم به ذکر است که به سال ۱۴۰۴ ق / ۱۹۸۵ م، یکی از محققان لبنانی^۱ به نام توفیق سیف، این کتاب را برای اولین بار مطالعه کرد و متوجه نکات مندرج در آن شد. از آن جا که علاقه خاصی به مطالب عمیق (نتیجه‌الامه...) داشته ضمن خواندن چندبار کتاب، این نوشتار را با روی دادهای جاری ایران در ارتباط دید و بر این عقیده شد که اختلال توازن بین دو نیروی جامعه و دولت تهدیدی جدی است که به جهت‌گیری استبداد منتهی خواهد شد. با این وجود، و با شدت علاقه‌ای که سیف به این کتاب داشته به واسطه مشغله‌های متعدد، در آن مقطع

ساختاری که از سوی حاکمان وقت مورد پذیرش نبود. چه‌بسا خود این اندیشمندان جدید نیز چندان به موفقیت خویش دلخوش نبودند. زیرا از یک طرف گروهی از طلاب وجود داشتند که حاکمیت را اصلاح‌پذیر ندانسته، خواستار حذف سیستم قدرت سلطنتی بودند؛ و از طرفی دیگر گروهی بودند که اعتداف بیشتری داشته، در کنار قدرت حاکمیت می‌خواستند که در رأس آن یک فقیه عادل و درستکار هم وجود داشته باشد.

این اندیشه بازنایی از وضعیت موجود ایران به عنوان تنها الگوی حکومت اسلامی مطرح شده بود. دلایل عدم امید به بار دادن این اندیشه را هم در درجه اول باید به پاس مسلمین از اصلاح جوامعشان ناشی از تجربیاتی که عقب‌ماندگی مسلمین را از کاروان تمدن اسلامی موجب می‌شد، نسبت داد. در مرحله بعد هم نشانستن نظریه‌پردازان آگاه در امر حکومت و یاحتی ورود به این مقوله را می‌توان نام برد.

بدین ترتیب علامه نائینی در بحث‌های خود، تاریخ

یکی از محققان لبنانی به نام توفیق سیف، کتاب تنبیه‌الامه... را که برای نخستین بار مطالعه کرد و... آن را با رویدادهای جاری ایران در ارتباط دید و بر این عقیده شد که اختلال توازن بین دنیوی و دینی جامعه و دولت تهدیدی جدی است که به جهت گیری استبداد متهی خواهد شد

معترف است که آن چه تا پیش از این انجام داده بود، تنها جزئی از آن کل بوده است. لذا به نوشتن متن جدید و شرح و حواشی مورد نیاز پرداخت. از آن جا که مجدداً هم کار خود را ناکافی می‌دانست، و معتقد بود در برابر کارهای دیگری که در زمینهٔ سیاست و ارزش‌های فقهی که انجام شده بود هیچ برتری ندارد، بر آن شد تا با مقدمه‌ای در مورد تحول فقه شیعه در باب حکومت بدین کار وزن بیشتری بخشد. در بی‌بی تصمیم به استاد فواد ابراهیم، از اندیشمندان عرب که نوشته‌های در زمینه فقه حکومتی شیعه را قبلاً تألیف کرده بود، مراجعه نمود و از وی خواست تا مقدمه‌ای مختصر در مسیر طی شده فقه حکومتی شیعه تا زمان تحریر آن رساله بنویسد.

بدین لحاظ پس از تهیه این مقدمه و با کسب اجازه از استاد ابراهیم، مطالب مورد نظر ویرایش شد و به صورت کتاب ضد استبداد الفقه السیاسی الشیعی فی عصر النبی ارائه شد.

ضد استبداد... در قلم توفیق سیف علاوه بر آن که رساله علامه نائینی را با مقدمه‌ای تاریخی آورده با شرح زمانی نگارش رساله و زندگی علامه و جوانب شخصیتی ایشان نیز همراه شده است، ضمن آن که در کتاب تصریح شده به واسطه شرح مفصل فصول کتاب و توضیح پیچیدگی‌های متن توسط مرحوم آیت‌الله طالقانی در مقدمه چاپ سوم تنبیه‌الامه که به سال ۱۳۷۴ ق. منتشر شده دیگر نیازی به افزودن مطالب دیده نشده است. تنها متن عربی به صورتی روشن و روان بیان گشته و به اقتضای زبان عربی، شرح‌هایی که برای خواننده عرب مفید بوده اضافه شده است. کتاب ضد استبداد... از روی نسخه چاپ هشتم تنبیه‌الامه (منتشر شده در سال ۱۳۰۲ ق. توسط انتشارات شرکت سهامی انتشار در تهران و در ۱۲۲ صفحه) تهیه شده است، چایی که متأسفانه پراشتباه بوده و بعضاً نامفهوم، که قاعدتاً چاپ‌های پیشین نیز چنین نقیصه‌ای را داشته‌اند.

توفیق سیف پس از ۱۳ سال از خواندن اولیه رساله و ۷ سال کار بر روی آن، به سال ۱۳۸۱ ق / ۱۹۹۹ م، ضد استبداد را به پایان برده، در انتشارات مرکز الثقافی العربی بیروت برای بار اول آن را منتشر نمود. کتاب در ۲۸۲ صفحه مشتمل از دو بخش تهیه شده است. بخش اول نوشته توفیق سیف در ۱۰ فصل و ۲۱۲ صفحه شامل این عناوین است:

کتاب ضد استبداد الفقه السیاسی الشیعی فی عصر النبی به قلم توفیق سیف، علاوه بر آنکه رساله علامه نائینی را با مقدمه‌ای تاریخی آورده، با شرح زمانی نگارش رساله و زندگی علامه و جوانب شخصیتی ایشان نیز همراه است

فصل اول: علامه نائینی و عوامل تأثیرگذار بر شخصیت او.

فصل دوم: نائینی، زندگی سیاسی و مبارزه در راه قانون اساسی (مشروطه).

فصل سوم: حرکت حمایت از مشروطه در نجف اشرف.

فصل چهارم: مبارزه نائینی در راه استقلال عراق.

فصل پنجم: رشد مشروطه و اضمحلال جریان دینی. فصل ششم: بار دیگر ایران، از هرج و مرج مشروطه تا نظام استبدادی.

فصل هفتم: نظری اجمالی بر شخصیت علامه نائینی.

فصل هشتم: ارزیابی کلی بر حرکت مشروطه. فصل نهم: آگاهی امت و پاک‌سازی ملت (تنبیه‌الامه و تنبیه‌الملة)

(مسئله قدرت: امام و نایب امام؛ رأی اکثریت؛ امت و دولت؛ شهروندی مبنای مشارکت سیاسی؛ انعکاس‌های نظم سیاسی).

فصل دهم: جایگاه (تنبیه‌الامه) در روند تحول تاریخی فقه سیاسی شیعه در عصر غیبت.

بخش دوم رساله متن تنبیه‌الامه... را شامل می‌شود که در ۱۷۰ صفحه شامل یک مقدمه از آیت‌الله طالقانی و

دو یادیه از آخوند ملامحمد کاظم خراسانی و شیخ عبدالله مازندرانی و سپس مقدمه خود علامه نائینی است به همراه پنج فصل و دو بخش نتیجه. در پایان کتاب هم فهرستی از منابع و اخذ و موضوعات کتاب آمده است. عنوان مطالب این بخش عبارت‌اند از:

○ مقدمه آیت‌الله طالقانی.

○ یادیه آخوند خراسانی و شیخ مازندرانی.

○ مقدمه: تحلیل ماهیت استبداد و قانون اساسی دولت و حمایت قانون اساسی و مجلس شورای ملی و توضیح معنی آزادی و مساوات.

(وظیفه اساسی قدرت: شکل‌های قدرت: تضمینات؛ نگاه بر تاریخ استبداد و بندگی؛ استبداد دینی و استبداد سیاسی؛ مساوات؛ تحریف دین)

فصل اول: ولایت مبنای قدرت و تغییر آن به قدرت شخصی از ابداعت ستمگران و ملامفوت‌ها

فصل دوم: در شرح تکلیف در عصر غیبت

فصل سوم: آیا مشروطه و دو رکن آن (مساوات، آزادی) وسیله مطمئنی برای محدود کردن قدرت می‌باشد.

فصل چهارم: یادی از گفتار و سوسه‌آمیز و ردیه بر آنها.

(۱- مسئله آزادی ۲- مساوات ۳- قانون اساسی ۴- هیئت‌ناظران و مجلس شورا).

فصل پنجم: شرایط صحت و مشروعیت دخالت نمایندگان در امور سیاسی و شرح وظایفشان

پایان: نتیجه اول، بررسی نیروهای استبداد مضموم. نتیجه دوم، اشاره‌ای اجمالی برای درمان این نیروهای مضموم.

در پایان، امید می‌رود، با این توضیحات در معرفی کتاب ارزشمند ضلال استبداد الفقه السیاسی الشیعی فی عصر النبی، صاحبان همت و خیرگان فن ترجمه نسبت به ترجمه و انتشار این کتاب اقدام نمایند.

بی‌نوشته‌ها:

۱- ر. ک. حائری، عبدالهادی، تبیع و مشروطیت در ایران و نقش ایرانیان مقیم عراق، چ دوم، انتشارات امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۴، ص ۱۲۶ به بعد؛ تهرانی، آقا بزرگ؛

طبقات اعلام الشیعه، ج ۱، بخش ۲، نجف، ۱۹۵۹ م، صفحات ۵۹۶-۵۹۷؛ بلاغی، سید عبدالحججه؛ تاریخ نائین، تهران، ۱۳۲۸، صص ۸۹-۱۸۸؛ خدایار محبی، منوچهر؛

پیشوایان مذهبی شیعه، وحید جاد، ص ۴، شماره ۱۱، ۱۳۶۶، صص ۹۵-۹۹.

۲- در باب تابعیت توفیق سیف به طور قاطع نظر بر لبنانی بودن او می‌توان داد. ظاهراً از شخصی دیگری هم از اهالی مراکش است این نام وجود دارد و یا در مورد لبنانی بودن او ما اشتباه کرده‌ایم.